

ANKEBUT SURESİ'NİN 11. AYETİ BAĞLAMINDA MEKKE DÖNEMİNDE NİFAK

Kutbettin EKİNCİ*

ÖZ

Bu makale Mekkî bir ayete dayanarak Mekke'de nifak konusunu ele almakta ve Medine'de ortaya çıktığı bilinen nifak hareketinin Mekke'de olup olmama ihtimalini tartışmaktadır. Makale, nifak kavramının Mekke ortamındaki anlamını araştırmaktadır. Mekke'de Hz. Peygamber'e ilgi duyan (yönelen) insanların ona karşı inanç durumlarını Kur'an'a göre tespit edip (bu bağlamda) nifak kavramının anlamını belirlemeye çalışmaktadır. Böylece ayetin doğru anlaşılmasına bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nifak, Mekkî, Medenî, kandırma, zaaf, iman, ortam

HYPOCRITISM IN MECCA PERIOD IN THE CONTEXT OF SURAH OF ANQABUT 11TH VERSE

ABSTRACT

This article deals with the subject of hypocrisy as based on a Meccan verses in Mecca period and it discusses the possibility of its in Mekka period which is known to occur in Medina. The article studies the meaning of the concept of hypocrisy in Mecca atmosphere. The article is to detect the faith situations of people who were interested in Prophet Mohammed according to Quran in Mekka and in this context, to try to define of the meaning of hypocrisy here. Hereby, it offers a contribution on the understanding of the verse.

Keywords: Hypocrisy Makki, Madani, deception, weakness, faith, environment

GİRİŞ

Mekkî ayetlerden olan Ankebut Suresinin onbirinci ayetinin münafıklardan söz etmesi, bu makalenin yazılmasına neden olmuştur. Kaynaklarımızda münafıkların ilk olarak Medine’de zuhur ettiğinin yaygın olarak belirtilmesi ve münafıklardan bahseden ayetlerin detaylı bir biçimde medenî surelerde geçmesi, söz konusu ayeti daha da dikkat çekici hale getirmiştir. Mekkî ayetler içinde “*münafıklar*” sözcüğünün geçtiği tek ayet Ankebut Suresindeki bu ayet olmasına rağmen, münafıkları ve onların bazı özelliklerini ima eden başka Mekkî ayetlerin de olması Mekke ortamında münafıkların olup olmadığı konusunu tartışılabilir hale getirmektedir. Mekke ortamında nifakın varlığını ima eden gerek Mekkî ayetlerde, gerekse Mekke ortamını konu alan ayetlerde “*kalplerinde hastalık bulunanlar*”¹ “*riyakarlık yapanlar*”² ve “*(hicret etmedikleri için)kendilerine zulüm edenler*”³ gibi tabirlerle bazı kişilerin eleştirilip cehennemi hak ettiklerinin tescil edilmesi, Mekke döneminde nifakın olma ihtimalini güçlendirse de bu, bizi bu konuda nihaî noktaya ulaştırmamaktadır.

Çünkü Mekke ortamının nifak hareketinin başlaması için elverişli olduğu söylenemez. Hz. Peygamber’in henüz Mekke halkına davasını ispat etme ve onları yeni bir dinin varlığına ikna etme çabasındaiken, toplumun sahip olduğu inanç ve kültüre karşı duruş sergilemesi ve beklenen baskılara da direniş göstermesi, yeni bir sosyal hareket için normal bir süreçtir. Toplum tarafından marjinal olarak telakki edilen, aşağılanan ve henüz yeni bir dinle ve küçük bir grupla ortaya çıkan bu müminlerin arasında nasıl olur da nifak - yani mümin görünüp kafir olmak- meydana gelebilir kuşkusuz her zaman zihinde durmaktadır. Çünkü normalde bilinen şudur ki; nifak, gücün olduğu ve beklenen çıkarların elde edilmesi düşünülen ortamların bir ürünüdür. Bu açıdan Ankebut Suresinin söz konusu ayetinde “*münafıklar*” sözcüğü fazlasıyla bu konuyu tartışmayı hak etmektedir.

Nifak konusunda İslam ilimleri kaynakları gayet zengindir. Özellikle nifakın tanımı, münafıkların özellikleri ve nifakın küfür kavramıyla ilişkisi gibi konularında bolca malumat bulmak mümkündür. Bu konuda müstakil bir eser olarak Ebu Bekir el-Firaybî’nin(301.h) “Sifetu’n-Nifak ve Zamu’l-Münafikin” ve “Ebu Naim el-Esbahanî’nin” “Sifetu’n-Nifak ve Na’tu’l-Münafikin” adlı eserleri ilk akla gelenlerdir. Nifak konusunda Türkiye’de de doktora, yüksek lisans ve makale düzeyinde birçok akademik çalışma

¹ Müddessir 74/31;Hac 22/53

² Maun 107/6

³ Nisa 4/97

yapılmıştır. Bunlardan Hasan Kurt'un "İslam İnancına Göre Nifak ve Münafık" ve Hüseyin Çelik'in "Kur'an'da Nifak" adlı doktora çalışmalarını örnek verebiliriz. Ayrıca H.Hamdi Sezikli'nin "Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri" adlı doktora çalışmasını da burada zikretmek gerekir. Bu konuda makalelere örnek vermek gerekirse, Hülya Alper'in "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'an-ı Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)"⁴ ve Yunus Tekin'nin "Nifakın Mahiyeti Tanınmasında Semiyotik Verilerin Önemi"⁵ adlı çalışmalarını zikredebiliriz.

Bütün bu çalışmalarda Mekke döneminde nifak konusunu müstakil olarak inceleyen bir çalışmaya rastlamadık. Şu kadarını belirtelim ki, nifak konusunda yapılan çalışmalar, Mekke dönemindeki nifak konusuna yeri gelmişken kısa değerlendirmelerle yetinmişlerdir. Kısaca Mekke'deki nifakı fertler bazında, Medine döneminde ise organize nifak hareketi olarak değerlendirmişlerdir.⁶ Biz ise yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada mekkî bir sure olan Ankebut Suresi 11. Ayette geçen "münafıklar" sözcüğünün ne anlama gelebileceğini tespit etmek için Mekke döneminde nifak konusunu incelemeye çalışacağız.

Tartışmamızın ana gövdesini oluşturan ayet ile ondan bir önceki ayetin tam metninin meali şöyledir:

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, "Allah'a inandık" derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutarlar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, 'Biz de sizinle beraberdik' derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?"

"Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir."⁷

1. Ayetin Tarihsel Bağlamı

Bu ayetlerin inişine konu olan insanlar hakkında kaynaklardan derlediğimiz görüşleri fazla detaylara dalmadan aktarmak istiyoruz.

⁴ Alper, Hülya, "Nifak Yada İmanda Çatışma (Kur'an-Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)", Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2002/1), sayı: 22, s. 5-24.

⁵ Tekin, Yunus, *Nifakın Mahiyeti Tanınmasında Semiyotik Verilerin Önemi*, Dini Araştırmalar Dergisi, (2005/VIII), sayı: 22, s. 131-150.

⁶ Kurt, Hüseyin, *İslam İnancına Göre Nifak ve Münafık*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2003, s. 65.; Alper, Hülya, "Nifak Yada İmanda Çatışma (Kur'an-Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)", Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22 (2002/1) s. 5-24.

⁷ Ankebut, 10-11.

Mücahid: “Dilleriyle iman etmiş insanlar hakkında inmiştir. Onlara Allah’tan bir imtihan ve bir musibet gelince fitneye uğradılar.” İkrime, İbni Abbas’tan naklederek şöyle der: “Müşrikler tarafından dinden çıkarılan müminler hakkında inmiştir. Bunlar, dinden dönüp haklarında “(Hicret etmeyerek) kendilerine zulmetmekte olanlar...”⁸ ayeti inen kimselerdir.”⁹

Dahhâk: “Mekke’de münafık insanlar hakkında inmiştir. Bunlar iman etmişlerdi. Onlara eziyet edilip, müşrikler tarafından belalara uğratılınca onların korkusundan küfre geri döndüler ve insanların azabını dünyada Allah’ın azabı gibi gördüler.” Katade: “Bu iki ayet, (hicret sırasında) müşriklerin Mekke’ye geri çevirdiği insanlar hakkında inmiştir.”¹⁰ Abdurrahman b. Zeyd de eziyetlerle dinden dönen bu kişilerin münafık oldukları kanatindedir.¹¹

Taberi, İbn Abbas’tan şöyle nakleder: “İslam’ı seçmiş olan Mekkelilerden bazı kimseler müslüman olduklarını gizlemişlerdi. Bedir savaşında müşrikler, onları kendileriyle beraber savaşa götürmüşlerdi. Bazıları savaşta öldürülünce Müslümanlar, ‘Onlar Müslüman arkadaşlarımızdı, (savaşa) zorlanmışlardı’ dediler ve onlar için Allah’tan af dilediler. Ardından ‘(Hicret etmeyerek) kendilerine zulmetmekte olanlar...’¹² ayeti indi. Bunun üzerine Mekke’de kalan diğer müslümanlara bu ayet yazılarak gönderildi ve onlara Mekke’de kalmalarının herhangi bir mazeretinin olamayacağı bildirildi. Oradaki müslümanlar da hicret etmek üzere yola çıktılar, ancak müşrikler onlara yetişip fitneye uğrattılar. Bunun üzerine ‘İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah’a iman ettiklerini söylerler, Allah uğrunda eziyete uğrayınca da, insanların azabını Allah’ın azabı gibi görürler...’¹³ ayetleri indi. Bu sefer Müslümanlar bu ayeti de onlara yazıp gönderdiler. Mekke’dekiler, buna üzüлüp her türlü hayırdan ümitlerini kestiler. Sonra ‘Rabbin, şunların şu işkenceye uğratıldıktan sonra göç eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Elbette bütün bunlardan sonra Rabbin bağışlayıcı ve merhametlidir’¹⁴ ayeti indi. Bunun üzerine Mekke’de bulunanlara bu ayeti işaret ederek şöyle yazdılar: ‘Allah size bir çıkış

⁸ Nisa, 97

⁹ el-Vahidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu’n-Nüzûl*, Daru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, ty. s. 196

¹⁰ et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camîu’l-Beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müesseseti’r-Risale, Lübnan, 2000, XX/13

¹¹ İbn Ebi Hatem, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Mekke, 1419h, IX/3037-3038

¹² Nisa, 97

· Siyaktan da anlaşıldığı gibi burada fitneye uğramaktan maksat, gördükleri eziyetten dolayı hicretten vazgeçmeleridir.

¹³ Ankebut 29/10-11

¹⁴ Nahl 16/110

yolu gösterdi.’ Onlar da hicret etmek üzere yola çıktılar. Müşrikler onları geri çevirmek için onlara yetişince onlar da müşriklerle savaştılar. Kimi kurtuldu kimisi de öldürüldü.”¹⁵

Bağavî(516h.), bu ayetin nüzûl sebebinde ihtilaf vardır dedikten sonra, Mücahid’in dilleriyle iman edip bir imtihanla fitneye uğrayan bazı insanlar hakkında inmiştir; İkrime’nin İbni Abbas’tan naklettiğine göre bunlar, “(Hicret etmeyerek) kendilerine zulmetmekte olanlar”¹⁶ olup müşrikler tarafından müslümanlara karşı Bedir savaşına çıkarılmış olan insanlardır; Katade’nin ise hicret ederlerken müşrikler tarafından Mekke’ye geri çevrilenler hakkında inmiştir, dediklerini nakleder.¹⁷

Yukardaki görüşler ışığında Mekke ortamında hakkında ayetlerin indiği kişilerin kimler olduğuna dair görüşleri ikiye ayırabiliriz.

1. Ayet münafıklar hakkında inmiştir. Bu insanlar Mekke’de iman etmiş ama sonra yapılan eziyetlere dayanamayarak küfre dönerek münafık olmuşlardı. Dahhâk ve Abdurrahman b. Zeyd bu görüştedir.

2. Mekke’de kendilerine uygulanan eziyetlerden dolayı dayanamayarak tekrar şirke dönen bazı müslümanlar hakkında inmiştir. Bunlar aynı zamanda hicret etmeyenler veya hicretten engellenenlerdir. Müşrikler bu grubu Bedir savaşına da götürmüşlerdi. İbn Abbas ve İkrime’nin rivayetleri bu yöndedir.

Rivayetlerde yapılan yorumlar farklı da olsa gerçekte ayetlere konu olan iki grup aynı kişilerdir. Bu iki görüş arasındaki en bariz fark söz konusu grubun münafık olarak değerlendirilmesi konusudur. Öyle görünüyor ki, rivayetlerdeki bu yaklaşım farkı müfessirlerimizin tefsirlerine de yansımış ve Mekke’de münafıkların varlığı ve yokluğu tartışma konusu olmuştur.

2. Mekkede Nifak Tartışması

Müfessirlerin ayette geçen “münafıklar” sözcüğünü nasıl değerlendirdiğine bakarak Mekke’de münafıkların varlığı hakkında daha önce nasıl bir düşünce profili oluştuğunu öğrenmemiz bu konuda merak ettiğimiz sorulara daha sağlıklı cevaplar bulmamıza yardımcı olabilir. O nedenle geçmişte müfessirlerimizin Mekke’de nifak

¹⁵ Taberi, *Camii’l-Beyan*, IX/103

¹⁶ Nisa 4/97

¹⁷ Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn, *Mealimu’t-Tenzil*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd.), Darün Tayyibe, Riyad, 1997, VI/235

meselesine nasıl baktığını kısaca özetlememiz ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilir.

Taberi(310), ayetteki “münafıklar” kelimesini olduğu gibi alarak 11. ayeti şöyle yorumlamıştır: “Ey Kavimim! Allah, dostlarını ve sizden iman ehli olan taraftarlarını kesinlikle bilir. Yine muhakkak Allah aranızdaki münafıkları da bilir. Öyle ki, sizleri bela, zorluk ve imtihanlarla denemek suretiyle sizden her birinizi diğerlerinden ayırt eder ve şirk diyarından İslam diyarına alelacele hicret edenlerle, bu konuda ağır davrananları da ortaya çıkarır.”¹⁸ Taberî, bu yorumla Mekke’de münafıkların varlığını kabul etmiş görünüyor. Onun bu görüşü Müddesir 31. Ayette “*kalplerinde hastalık bulunanlar*” ifadesini tefsir ederken “Kalplerinde nifak hastalığı bulunanlar”¹⁹ olarak yorumlamasıyla daha da netleşmektedir.

İbni Ebi Hatim’in(327), Mücahid, Süddî ve Abdurrahman b. Zeyd’den yaptığı nakillerden yola çıkarak bu alimlerin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz: Ayetteki kişilerden maksadın, Hz. Peygambere iman eden bazı insanlar olup, bunlar müşrikler tarafından çeşitli şekillerde eziyete tabi tutulunca fitneye uğrayıp, insanların işkencesini Allah’ın azabı gibi gördüler ve buna dayanamayıp tekrar küfre döndüler. Abdurrahman b. Zeyd’e göre de bunlar münafiktirlar.²⁰

İbn Kesir(774), bu ayetin tefsirinde Mekke’de münafıkların varlığıyla ilgili bir kanaat belirtmemiştir, ancak Mekkî olan Müddesir 31. Ayette “*kalplerinde hastalık bulunanlar*” ifadesinin tefsirinde “yani münafıklar” diye belirtmesi Mekke’de münafıkların olabileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Zemahşeri (538h), Ankebut suresindeki ayetlerle ilgili bir yorum yapmazken, Müddesir Suresinin 31. Ayetin tefsirinde şöyle der: “Bu sure Mekkî olmasına ve nifakın Mekke’de olmayıp ancak ilk defa Medine’de ortaya çıkmasına rağmen nasıl olur da ayet *kalplerinde hastalık bulunanlar* diyerek münafıklardan bahseder? Derim ki, bu da Kur’an’ın gelecekte haber veren diğer haberleri gibi, hicretten sonra Medine’de münafıkların ortaya çıkacağına dair haber vermektedir...”²¹

¹⁸ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XIV/20

¹⁹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXIV/31

²⁰ İbn Ebi Hatem, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IX/3037-3038

²¹ Zamehşerî, Ebu'l-Kasım Mahmut, *el-Keşşaf an Hakaki't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407(h), IV/652

Alusî (1270h), hem bu ayetlerin hem de Müddessir 31. Ayetin tefsirinde “*kalplerinde hastalık bulunanları*” nifak olarak tefsir eder ve nifak Medine’de ortaya çıktığı için bunun gelecekte haber vermek anlamına geldiğini söyler.²²

İbn Aşur (1393) de bu ayete dayanarak Mekke’de münafıkların olduğunu kabul edenlerdendir. “Bunlar Mekke’de müslüman olmuş bir gruptur. Durumları eziyetlere karşı sabredemeyen kişilerin durumu gibi, onlar da müşriklerle olan ilişkilerinde eziyetlere karşı dayanamayıp kalpleriyle şirke döndüler ve bunu müslümanlardan gizledikleri için münafık oldular...Müslümanlarla beraber oldukları görüntüsü verdiler. Bu görüntünün sebebi muhtemelen müslümanların arasına karışıp müslümanlarla ilgili haber getirmeleri için müşriklerle aralarında bir işbirliği olmasındandır. Böylece Allah onları münafıklardan sayıp onları azapla tehdit etti.” İbni Aşur bu grupla Nahl suresi 106. Ayetin “...*ancak kalbini küfre açanlar müstesna, böylece onlara (küfre dönenlere) Allah’tan bir gazap gelir....*” ifadesinde geçenlerin aynı kişiler olduğunu belirtir.²³

Mevdudî, bu ayetler hakkında “burada münafıklığından bahsedilen kişiler kâfirlerin müslümanlara uyguladığı baskı ve işkencelerden korktukları için ikiyüzlü bir tutum benimseyen kimselerdi” şeklinde görüş beyan eder.²⁴

Nifakı’nın Mekke’de olabileceğini savunanlardan biri de Caferî müfessir Allame Tabâtabâî (1981)’dir. Bu konuda şöyle der: “Nifak olayının Medine’de başladığında ısrar edenler şu gerekçeleri ileri sürerler: ‘Nebi (sav) ve Müslümanlar hicretten önce insanların onlardan çekinecekleri veya onlardan bir çıkar umacakları zenginlik, nüfuz ve güce sahip değillerdi ki, insanlar onlardan çekinsin ve küfürlerini gizleyerek onların içine katılıp müslüman gözüksünler. Oysa Medine’de böyle bir durum vardı.’ Bu delil tam değildir. *Münafıkun Suresinin* tefsirinde, nifak konusundaki sözlerimizde işaret ettiğimiz gibi, nifakın sebepleri; korku, güç ve hemen menfaat elde etmekle sınırlı değildir. Uzun vadede tamahkârlık, ırkçılık ve kavmiyetçilik de bu sebeplerden olduğu gibi geleneğin korunması ve benzeri şeyler de bu sebeplerdendir. Bu gerekçelerin tümünün hicretten önce Mekke’de Nebi (sav)’e iman eden herkeste olmadığına dair bir delil yoktur. Bazılarının iman ettikleri sonra dinden döndükleri veya şüpheyle iman ettikleri sonra bu şüphelerinin geçtiği nakledilmiştir. Hem Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: ‘*İnsanlardan öyleleri vardır ki, “Allah’a*

²² Alusî, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu’l-Meanî*, (thk. Ali Abdulbari Atiyye), Daru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut, 1415(h), XV/141

²³ İbn Aşur, Muhammed et-Tahir b. Muhammed, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, ed-Daru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XX/216

²⁴ Mevdudî, Ebu’l Ala, *Tefhimu’l-Kur’an*, İnsan Yayınları, İst. 1996, IV/221

inandık” derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah’ın azabı gibi tutarlar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, ‘Biz de sizinle beraberdik’ derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir? Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münaflıkları da bilir.’ (Ankebut, 10-11) Mekke’de inmiş olan Ankebut Suresinin bu iki ayeti orada nifakın varlığını anlatıyor.”²⁵

Elmalılı, “Bu ayetlerin Medine’de nazil olmuş bulunması çok melhuzdur. Çünkü Münaflıklar Medine’de idiler, eğer bunlar da Mekke’de nazil olmuş idiyseler gayb haberi verilmiş demek olur.”²⁶ derken, diğer taraftan Mâ’ûn Suresinin iniş yerini değerlendirdiğinde “...kezalik, münaflıklar Medine’de olmuş olmakla beraber Mekke’de henüz İslam’ın intişar etmemiş bulunduğu azlık içinde de riya ve nifak yapanların bulunabilmesi dahi müstab’ad olmayacağı cihetle cumhurun dediği gibi meşhuru üzere surenin tamamen Mekkî olması elbette daha doğrudur.”²⁷ demektedir.

Şimdi müfessirlerin görüşlerini şöyle toparlayabiliriz:

1. Mekke’de nifak yoktu. Nifak, Medine’de başladığı için Mekke’de nifakı ifade eden bu ayetler, gelecekte Medine’de nifakın olacağını haber veren Kur’an’ın mu’cizeleşini gösteren gayb haberlerindedir. Zemahşrî ve Alûsî bu gruptandır.

2. Mekke’de önce mümin olup sonra eziyetlere dayanamayıp dinden dönen kimisine göre müşrik kimisine göre münaflık olan kişiler vardı. Erken dönem rivayet tefsirleri ağırlıklı olarak bunu savunurlar.

3. Mekke’de nifak hareketi vardı. Bunlar korku, uzun vadede çıkar düşüncesi, milliyetçilik, muhafazakârlık vb. nedenlerle müslüman gibi göründüler. Bunlar ikiyüzlü davrandılar ve müşriklerle işbirliği yaptılar. İbn Aşûr, Tabâtabâî, Mevdûdî gibi son yüzyıl müfessirlerini- küçük bazı görüş farklılıklarını göz ardı edersek -bu gruptan sayabiliriz.

Yukarıda görüşünü naklettiğimiz Elmalılı’nın, bu konuda bir çelişki yaşıyor olduğunu belirtmemiz gerekir. Çünkü bir taraftan riya ve nifakın Mekke’de meydana gelmesinin uzak olmadığını ifade ederken diğer taraftan nifakın Medine’de doğduğuna işaret ediyor.

Birinci görüş sahiplerinin, Kur’an’ın gelecekte haber verdiği fikrine sahip olmalarının nedeni muhtemelen Mekke’de, nifakın olduğuna dair ellerinde rivayetlerin

²⁵ Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan Fi Tefsiri’l-Kur’an*, Müessesetu İsmailiyyan, Kum, 1412, XX/90-91

²⁶ Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser N., ty. V/3767

²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, IX/6162

olmamasının payı büyüktür. Onları, bu sübjektif düşünceye sevk eden şey, Medine’de nifakla ilgili açık ayetlerin olması ve münafıklarla ilgili olarak isimlerin dahi zikredildiği rivayetlerin varlığıdır. Böylece bu paradoksal çıkmazdan Kur’an’ın mucizevîliği ile çıkmak onlar için anlaşılır bir durumdur.

İkinci görüş sahipleri, ayetlere konu olanların, Mekke’de Hz. Peygamber’e iman eden ve sonradan dinden dönen bazı kimseler olduğunu ifade ederler. Bu görüşlerini şöyle anlayabiliriz: Bunlar dilleriyle iman etmişlerdi, yani imanları gerçek değildi. Eziyet gördüklerinde imanlarından vazgeçip münafık oldular veya bunlar iman etmişlerdi ama imanları zayıf olduğundan fitneye duçar oldukları zaman dinden dönüp tekrar küfre düştüler, müşrik oldular. Bu görüş sahiplerinin üzerinde konuştuğu kişiler aynı gruptur. Özetle her ikisi de bunların dinden döndüklerini söylerler. İbn Abbas ve onun gibi düşünenler bu gruba küfre düştüler veya müşrik oldular derken Dahhâk ve Abdurrahman b. Zeyd ise bunların münafık olduklarını belirtir.

Bu düşünce; söz konusu bu insanlar sadece dilleriyle iman etmişlerse, neden müşrikler tarafından eziyet görüp fitneye düştükleri sorusunu cevapsız bırakıyor. Diğer taraftan İbn Abbas’ın bunlar, dinden dönüp müşrik oldular derken ayetin bu grup hakkındaki “münafıklar” sıfatına açıklık getirmemesi izah bekleyen başka önemli bir olgudur. Eziyet gördükten sonra müşriklerin safına geçip münafık mı oldular? Yani, müşriklerle gizli bir anlaşma yapıp müslümanlar arasında kalmaya devam mı ettiler? Bu görüşün net bir cevabını bulamıyoruz.

Üçüncü görüş sahiplerinin düşüncesini ise şöyle okuyabiliriz: Bu görüş, Mekki ayetlerin nifakı işaret eden ifadelerine ve bu ayetlerin tefsirine dair rivayetlere dayanarak, müşriklerin yaptığı işkence ve baskılara dayanamayarak dinden dönen insanları münafık olarak görüyor. Bu görüşe göre, dinden dönen bu insanlar ikiyüzlü bir davranış içine girmişlerdi. Muhtemelen müminlerin arasına girip müşriklere müminlere ait haberleri götürüyorlardı da o yüzden “münafıklar” ismini hak ettiler. Bunlar milliyetçilik, uzun vadede çıkar düşüncesi, geleneği muhafaza etmek, can ve mal menfaatlerini gözetme gibi sebeplerden, imanlarından vazgeçip müminlerden görünmek üzere müşriklerle anlaşmış olabilirler. O yüzden kesin bir sonuçla bu görüş, Mekke’de de nifakın olduğunu iddia ediyor. Bu görüşün en bariz açığı, Mekke’de nifakın olduğuna dair sahih veya zayıf hiçbir rivayetin olmamasıdır. Mekke’de müminlere ne tür bir zarar verdikleri hakkında da bir bilgi bulunmadığı halde; dinden dönen söz konusu grubun menfaatleri için ikiyüzlü

davrandıkları ve müşriklerle işbirliği yaptıkları iddialarının tahminlere dayanması ise bu görüşün diğer bir problemidir.

3. Anlamsal Çerçeve

Şimdi bu görüşlerin doğru taraflarının yanında her birinin meseleye tam açıklık getiremeyen ve her zaman ortada cevap bekleyen soruları barındırması, bizi söz konusu ayetin-Ankebut 11- anlaşılması konusunda başka değerlendirmelere itmektedir.

Bu ayette geçen “münafıklar” kelimesi Mekki ayetler içinde nifakı ifade eden ilk kelimedir. Bu durum bizi, Mekke’deki mücadelede kullanılan bu kelimenin Medine’de ortaya çıkan münafıklar hakkında inen ayetlerde kullanılan “nifak” kelimesi ve türevlerinin taşıdığı kavramsal anlamın aynısını taşıyıp taşımadığı konusunu araştırmaya sevk etmektedir. Bunu araştırmamız, Medeni ayetlerde kavramsallaşan bazı kelimelerin Mekki ayetlerde ham halleriyle, yani sözlük anlamlarıyla kullanılmış olması imkânına işaret etmek istediğimiz anlamına geliyor. Aslında aynı veya benzer konulara değinen Mekki ayetlerden Medeni ayetlere geçişte o ayetleri anlamada bu bir yöntem olmalıdır. Çünkü her söz, kendi ortamının doğurduğu anlamların taşıyıcısıdır. Kavramlar Mekke’den Medine’ye geçişte anlamsal değişikliklere doğru, kendi öz köklerinden tamamen kopmadan değişik anlamlara evirilebilir. Toplumsal değişim projesinin etkili ve mucizevî bir dili olarak ortaya çıkan Kur’an kelamı, toplumu bulunduğu yerden alıp olgunlaşmaya doğru taşınması, toplumsal gelişimin her aşamasında söylenmiş sözlerinin olması ve kelimelerinin de manalar açısından toplumla yürüyüp değişmesi gayet tabiidir. Anlamaya çalıştığımız bu ayetin, bu değişimin açık örneklerinden olduğunu düşünüyoruz.

Çünkü; Kur’an indiği sırada “nifak” kelimesi “küfrünü gizleyip mümin olarak görünmek” anlamıyla Araplar tarafından bilinmiyordu. Bu anlamı Kur’an yüklemiştir şeklindeki bilgiyi kaynaklardan öğrenmekteyiz.²⁸ “Nifak” ya köstebek deliği anlamındaki النِّفَاق kelimesinden veya bir çıkışı veya bir varışı olan yer altından geçen yol, kanal anlamındaki النَّقْطُ kelimesinden alınmıştır.²⁹ Bu anlamda Kur’ân da kullanmıştır. فَإِنَّ النَّقْطُ...³⁰ “...Gücün yetiyorsa yerin içinden bir yol (yap)...” Yer altındaki yol anlamında olduğundan köstebek ve farelerin yer altındaki deliklerine de النَّقْطُ denir ve çoğulu أَنْفَاقٌ tir. İmruu’l-Kays bir atın süratini överken bu anlamda kullanıyor. Atın

²⁸ İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l Arab*, Daru Sadr, Beyrut, ty. X/359

²⁹ Firuzabadi, Mecduddin, *el-Kamusu’l-Muhit*, Daru’l-Me’mun, Mısır, 1938, s. III/286; İbn Manzur, *Lisan*, “na-fa-ka”, mad.

³⁰ En’am 6/34

bir yerden süratle geçerken çıkardığı hızlanma sesini, fareleri korkutan yağmurun sesine benzetiyor.

خَفَاهُنَّ مِنْ أَنْفَاقِهِنَّ كَأَنَّمَا خَفَاهُنَّ وَدُقُّ مِنْ عَشِيِّ مُجَلَّبٍ

“Yağmurun gece karanlığında fareleri çekip aldığı gibi o at onları(fareleri) deliklerinden çıkarır.”³¹

“köstebek deliğine girdi” anlamında نَافِقُ اليربوعُ denir.³² Münafiğa münafık, denilmesinin sebebi yerin içinden geçen yol anlamındaki النَّفْقُ kelimesidir. Bir görüşe göre de münafık bir yönüyle İslam’a girip başka yönden İslam’dan çıktığı için deliğin bir ucundan girip diğer uçtan çıkan köstebeğe benzetilmiştir.³³ “Nafika” köstebek ve fare gibi hayvanların yer altındaki delikleri olduğuna göre cahiliye Arapları bu kelimenin anlamını biliyorlardı. Mekkî bir ayet olan Enam 34. Ayette de نَفَقًا kelimesi kullandığına göre Kur’an muhataplarının, bu kelimeyi anladıklarından şüphe etmemeliyiz. Çünkü kelimenin çoğulunu şiirlerinde kullanmışlar ve en önemlisi, kelime kavramsal olmayıp sözlük/öz anlamıyla kullanılmıştır. Şimdi konumuz olan

وَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ

“Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir.” ayetindeki الْمُنَافِقِينَ kelimesi de Mekkî bir ayet olarak sözlük/öz anlamıyla bağlantılı bir şekilde mecaz olarak kullanılmış olma ihtimalini düşünebiliriz. نَافِقٌ fiilinin ism-i fali olan الْمُنَافِقِينَ kelimesi نَافِقُ اليربوعُ “köstebek deliğine girdi” anlamının çağrışımla muhataplar için de anlaşılabilir bir anlamdır. Çünkü zihinlerdeki köstebek tasavvuru benzetilenlerin karakteri hakkında betimleyici bir tanımayı gerçekleştirmiş olmalıdır.

Şimdilik semantik izahlara burada bir virgül koyarak الْمُنَافِقِينَ kelimesinin ne anlamda olabileceğini tespit etmek için ayete konu olan insanların, nasıl bir grup olduğunu yine mekkî ayetlerden yola çıkarak inceleyelim.

Mekke, bölgenin önemli dini, ticari ve sosyal merkezlerinden biri olarak tarihi, normal sürecini yaşarken, birden o toplumdaki fakir birinin çıkıp peygamberlik iddiasında bulunması toplum için şaşırtıcı olmalıdır. Ona inanan bir azınlığın yanında, ondan şüphe duyan ve bir türlü ikna olmayan birilerinin de olması sosyal bir vakadır. Bu yeni uyarıcı ve müjdeleyici hakkında çekimser davrananlar, çelişki yaşayanlar, bazen doğru olduğunu bazen de yalan olduğunu düşünenler yani gerçeği bir türlü tespit edemeyenler, bir taraftan

³¹ İbn Manzur, *Lisan*, X/358

³² İbn Manzur, *Lisan*, X/358

³³ İbn Manzur, *Lisan*, X/359

uyarıcının uyarılarından korkup imana yanaşanlar, diğer taraftan bunun bir hayalden, bir masaldan ibaret olma ihtimalini düşünenler, hatta ona iman edip anti propaganda ve karalamalara karşı imanına şüphe karıştıranlar... İşte bu grup Kur'an'ın ifadesiyle *"kalplerinde hastalık bulunanlar"* dir. Çünkü bu ifade Mekkî ayetlerde iki vakada kullanılmıştır. Bir tanesi Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahyi şeytanın vesvesesi ile yanlış okuyup sonra onu düzeltmesi olayında,³⁴ diğeri de cehennem görevlilerinin on dokuz olduğu bildiren ayette...³⁵ Kendi aralarından bir beşer olarak birinin toplumda bilinen dinlerden hiç birinin söylemediği ve toplum nezdinde bir ispatı olmayan, sadece kendisine geldiğini iddia ettiği vahye dayanarak ilk defa sayısını bildirmiş olduğu cehennem görevlilerinin on dokuz olduğuna muhatapların inanması güçlü bir sadakat ve muhkem bir bağlılık gerektirir. Yine Allah'tan aldığı sözleri istediği gibi değiştirme gibi bir güvensizlik imajı oluşmasına sebep olan şeytanın vesvesesi ile "vahyi yanlış okuyup düzeltme" olayına cevaben bunun imanın bir sınaması olduğuna, muhatapların inanması, sağlam bir teslimiyet ister. Bu iki olayda da sağlam durmayıp şüphe içinde olanlar *"kalplerinde hastalık bulunanlar"* olarak tavsif edilmiştir. Bilindiği gibi bu vasıf Medine'de de münafıkların yanı sıra kuşku ve şüphe içinde olan başkaları için de kullanılmıştır.³⁶

Bazen de bir fitne/sınav- mesela isra hadisesi- bazılarının şüphe etmesine ve dinden dönmesine sebep olmuştur.³⁷ Bir beşerin bir gece ansızın Mescid-i Aksa'ya saniyeler zarfında gidip geldiği iddiasını tasdik etmek bırakın kuşku içinde olanları, iman edenlerin bir kısmına bile ağır gelmiş, karalamalara ve antipropagandalara dayanamayıp sınavı kaybetmişlerdir. Mekke'de, Hz. Peygamber'e iman edip bilahare karşılaştıkları bir sınav/fitne sebebiyle- muhtemelen güçlü bir imana sahip olmadıklarından- baskı ve eziyetlere karşı zaaflarına yenilerek tekrar müşriklerle beraber olmuşlar ve sınavı kaybetmişlerdir. Mekke'de bu sınavlar, tespit ettiğimiz kadarıyla üç şekilde gerçekleşmiştir:

a-İsra hadisesi ve cehennemde zakkum ağacının bulunduğu söylenmesi.³⁸

b-İman edenlerin şiddetli işkence ve baskılara tabi tutulması.³⁹

³⁴ Hacc 22/53

³⁵ Müddessir 74/31

³⁶ Enfal 8/49; Ahzab 12/33,60

³⁷ Taberî, *Cami 'u'l-Beyan*, XVII/584

³⁸ İsra 17/60; Nisa 4/97

³⁹ Nahl 16/107-109

c-Medine'ye hicret emri geldiğinde bazı kimselerin zayıflık ve güçsüzlüklerini bahane ederek müminlerle beraber hicret etmeyerek, Mekke'de müşriklerle beraber kalmayı tercih etmeleri hadisesi.⁴⁰

Bu üç olay bazı insanlara ağır gelmiş ve onların müslümanların safından ayrılarak, müşriklerin safına katılmasına sebep olmuştur. Bazıları iman etmekten vazgeçerken bazıları da iman ettikleri halde müşriklerin safında yer almış ve bu durum onların dinden dönmeleri anlamına gelmiştir. Bunların azabı hak ettikleri, kendi nefislerine zulüm ettikleri gibi ifadelerle Kur'ân tarafından şiddetle kınanmışlardır.

Öyle anlaşılıyor ki, Mekke'de Hz. Peygamber'e açıkça inanmayan müşrikleri bir kenara bırakırsak, Kur'an'a göre onunla doğrudan ilgili dört grup insan karakteri vardı. 1-Ona sağlam bir imanla inananlar. 2-Onun hakkında şüphe içinde olanlar ki, Kur'an onları "*kalplerinde hastalık bulunanlar*" olarak tanıtır. 3-İman edip sonra müşriklerin eziyetleri ve baskıları sonucu Nahl 38. Ayette anlatıldığı gibi tekrar şirke dönenler. 4-İman ettikleri halde baskı ve eziyetler sonucu zaaflarından dolayı fitneye uğrayarak müşriklerin safında yer alanlar ki, bunlar aynı zamanda hicret etmeyenlerdir. Biz, konumuz olan ayetin bu son grubu anlattığını düşünüyoruz.

Şimdi tekrar Ankebût on ve on birinci ayetlerine dönelim ve orada "*münafıklar*" kelimesinden ne anladığımızı açıklamaya çalışalım.

*"İnsanlardan öyleleri vardır ki, "Allah'a inandık" derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, 'Biz de sizinle beraberdik' derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?" "Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir."*⁴¹

Bu ayetlerin söz konusu ettiği kişilerin iman ettikleri halde sonra müşriklerin safına geçen kişiler olduğunu söylediğimize göre; "*İnsanlardan öyleleri vardır ki, "Allah'a inandık" derler*" cümlesi ve "*münafıklar*" kelimesi sorun gibi görünebilir. "*Allah'a inandık" derler*" ifadesi tek başına ele alındığında imanda samimiyetsizliği ya da gönülden iman etmedikleri gibi bir ima olduğunu düşündürmesine rağmen ayetin siyakından ve Mekke ortamının çetin koşullarından bu anlamın şart olmadığını kolayca görebiliriz. Çünkü bu insanların müşriklerden baskı ve eziyet görmeleri bunların gerçekten de gönülden iman etiklerini açıkça gösterir. Ayeti kendi siyakından yola çıkarak ve indiği

⁴⁰ Nisa 4/97

⁴¹ Ankebut 29/10-11

ortamı göz önüne alarak şöyle anlayabiliriz: Allah uğruna ezaya uğrayınca kendi zaaflarına yenildiler. Allah'ın elçisine iman ederlerken toplumun en zayıf grubunun yanında yer alıp gücü elinde bulunduranların karşısında durmuşlardı. Elçiye iman ettikleri için uğradıkları baskı ve işkenceler sebebiyle tabii olarak iman ettikleri yegâne kudret sahibi Allah'tan hemen somut yardımları; mesela onları işkenceden kurtarmasını veya onlara işkence yapanlara bir bela göndermesini beklemiş olabilirler. Sabretmeyip 'biz zaten cehennemimizi yaşıyoruz muhtemelen Allah'ın azabı da ancak bu kadar olur, bize vaat edilen zafer uzak bir ihtimal, bu nedenle canımızı, mallarımızı ve toplumdaki statümüzü kaybetmeye değmez' şeklinde düşünüp fitneye uğrayarak sınavı kaybetmiş olabilirler. Bu çetin şartlarda Allah'a olan güvenleri sarsılmış ve umutlarını kaybetmişlerdir. O nedenle "*Allah'a inandık*" *derler* ifadesinden 'madem iman ettiklerini söylüyorlar o halde söyledikleri gibi imanlarında sebatlı olmalıydılar şeklinde anlamak' ayetin siyakına daha uygundur. Yoksa onların eziyet görmelerini açıklayamayız. Onların gerçekte iman etmediklerine dair bir hüküm vermek için elimizde bir delil bulunmamaktadır. O nedenle sırf "*derler*" den yola çıkarak samimiyetsizlik ya da kalbindekinin aksini ima etmeyi anlamak şart olmadığı gibi, akla ilk gelen de dedikleri şeyin arkasında durmaları gerektiği manası anlaşılmalıdır. Zaten konumuz olan ayetten ve Nahl suresinin ayetlerinden anlaşılan; bu grup, sahte bir imana sahip oldukları için değil, zaaflarından dolayı kimisi imanlarından vazgeçmişler, kimi de iman ettiği halde müşriklerle beraber hareket ettikleri için şiddetle tenkit edilip azapla tehdit edilmişlerdir. Ayetin sebep olarak gösterdiği "*Bu, onların dünya hayatını sevip ahirete tercih etmelerinden*"⁴² ifadesi bu yorumumuzu doğruluyor.

Bu grubun nifakla vasıflanmasının ne anlama geldiğine gelince: O da konumuz olan ayette, Kur'an'ın Mekke'de ilk olarak kullandığı "*münafıklar*" kelimesinin anlamıyla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Münafık kelimesinin iman etmiş görünüp aslında iman etmeyen anlamının cahiliyyede bilinmediğini ve Kur'an tarafından bu anlamın yüklendiğini aktarmıştık.⁴³ Bu kelimenin yukarıda sözlük anlamını aktarırken النَّاقُ in 'ucu bir yere açılan yer altından geçen yol' anlamına ve 'köstebek deliğine girdi' anlamında da نَاقُ الْيَرْبُوعُ dendiğini belirtmiştik. Bize göre bu kelime cahiliyyede sözlük anlamıyla, fakat mecaz olarak köstebeğin kendini garantiye almak için yer altına saklanmasına benzetilerek

⁴² Nahl 16/106

⁴³ İbn Manzur, *Lisan*, X/359; es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Müzhir fi Ulumil'Lüga ve Anva'iha*, (thk. Fuat Ali Mansur) Daru'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/240; İbn Faris, Ebu'l-Hasan el-Kazvinî, *es-Sahibiyyu fi Fikhi'l-Luga*, yy. 1997, s. 45

arkadaşını yarı yolda bırakıp düşman safına katılarak kandıran ve böylece dürüstlüklerini/sıdklarını kaybedenler için kullanılmıştır. Öyle olmazsa bu ayetin muhataplarına hitabı anlaşılmazdı. Çünkü Mekke’de inen bu ayette “*Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir.*” dendiğine göre, yukarıda belirttiğimiz gibi müşriklerin antipropagandalarına ve eziyetlerine dayanamayıp onların safına geçen bu insanlar, çok zor ve acımasız şartlarda beraber yürüdükleri Hz. Peygamberle ve beraberindeki azınlıkla iman üzerine sözleştikleri halde; bu ahitlerinden vazgeçmelerinin utancını yaşadılar. Bu nedenle köşelerine sindiler. Çünkü Arap geleneğinde ahdini bozmak çok büyük bir eksiklik ve utançtır. Bu insanların, zor zamanda arkadaşını bırakma zafiyeti ve bu karakter bozukluğunu örtbas etme çabalarını ayetin “*Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, ‘Biz de sizinle beraberdik’ derler*” şeklinde ifade etmesi onlar hakkında bir karakter analizidir. Çünkü ayet şunu demek istiyor: Bu tür bir karakter, müminlerin muvaffak olma ihtimalini uzak gördü ama her şeye rağmen onların muvaffak olduklarını gördüğü zaman ‘*Biz de sizinle beraberdik*’ derdi. Bundan sonra onlar bir daha müslümanlara destek vermediler. Müminlerin azınlıkta olduğu böyle bir dönemde, bu insanların müminleri yarı yolda bırakıp onlardan müşriklerle olan işbirliklerini ortaya çıkaran “*Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?*” ifadesi hemen bir sonraki ayet tarafından şöyle tefsir ediliyor: “*Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları (kandıranları) da bilir.*” İman edenleri bildiği gibi utanç içinde küfürle beraber hareket edip kandıranları da bilir.

Bu grup daha sonra hicret emri geldiğinde müslümanlarla beraber hicret etmediler ve Mekke’de kaldılar. Yıllar sonra Medine de müşriklerle savaşma emri geldiğinde bu grup müminlerin kafa karışıklığına sebep oldu. Kimisi ‘bunlar müminlerdir’ onlarla savaşamayız derken kimi de ‘onlar müşrikleri desteklediler’ deyip onlarla savaşmalıyız dediler. Bunun üzerine “*size ne oluyor da münafıklar hakkında iki grup oluyorsunuz...*” “*...Onlar hicret etmeyene kadar onları asla dost edinmeyiniz*”⁴⁴ gibi ifadelerle hem onların münafık olduklarını vurgulayacak hem de onlarla savaşmaya izin veren ayetler inecekti.⁴⁵ Taberî, bu ayetlerin konu ettiği kişilerin Mekke’de imanlarını ilan edip Hz. Peygamber’le beraber hicret etmeyen kişiler olduğunu belirten Dahhâk’ın bir rivayetine yer vermektedir.⁴⁶

⁴⁴ Nisa 4/88-89

⁴⁵ Nisa 4/89-91

⁴⁶ Taberî, Cami’ul-Beyan, VIII/11

“Nifak”, onlar ile köstebeklerin ortak bir vasfıdır. Çünkü onlar “*dünya hayatını sevip ahirete tercih etmelerinden*” dolayı müşriklerin eziyetlerine, statülerinin ve mallarının kaybına karşı kendilerini garantiye almak için müşriklerin safına dönüp tıpkı köstebeğin düşmanına karşı tedbir amacıyla yer altına çekilmesi gibi bu utanç verici tavrı sergilediler. Bu nedenle “*Allah elbette münafıkları da bilir*” dediğinde Kur’an, aslında onların bu zor zamanda az sayıdaki müminlere karşı dürüst olmayan hareketlerinden dolayı onları deşifre etmekle büyük bir ceza olarak korktukları o utancı onlara yaşatması anlamına gelmektedir. Bu durum ayete göre, başta beraber yürüdükleri müminleri kandırmak ve onlardan desteklerini çekmekle bir ihanetin içine düşmek demektir.

Medine ortamında da müminlerden bahseden ayette; *iman-ahde vefa ve sadık/dürüstlük* ilişkisinin karşısında *nifak-sadık olmama* ilişkisini görmekteyiz.

“*Müminlerden Allah’a verdikleri söze sadık kalan erler vardır. Bunlardan kimisi verdiği nezri yerine getirmiş, kimisi de yerine getirmek için beklemektedir. O müminler hiçbir zaman verdikleri sözü değiştirmediler. Çünkü Allah sadıkları dürüstlüklerinden dolayı mükâfatlandırır ve münafıkları da dilerse cezalandırır veya dilerse affeder. Allah muhakkak bağışlayan ve rahimdir*”⁴⁷

Buna göre mümin ahde vefa gösteren ve onu değiştirmeyen sadık olan kimse iken münafık ise ahde vefa etmeyip sadık olmayan ve ahdini değiştirendir. Burada “nifak” vasfının-ister Mekke’de veya Medine’de olsun- ahde vefasızlık ve sadık olmama anlamı taşıdığını öğrenmiş oluyoruz. Mekki ayette “nifak” vasfının, bu anlamıyla bunu hak eden insanlar hakkında kullanılması gayet uygun düşmektedir.

Şimdi Ankebût suresinin birinci ayetinden on birinci ayetine kadar yekpare olarak bu ayetlerin, Mekke ortamının o çetin şartlarındaki imtihanı kaybeden ve münafık olarak nitelenen bu grubu ele aldığını rahatlıkla düşünebiliriz.

SONUÇ

Değerlendirmeye aldığımız Ankebût suresinin 11. Ayetinde “münafıklar” vasfının istilâhî olarak “küfrü içinde barındırıp çeşitli hile ve desiseler kurmak amacıyla mümin görünmek” anlamında kullanılmadığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bize göre bu kelime, Mekke ortamında sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Gerekçeleri şöyle özetleyebiliriz:

⁴⁷ Ahzab 33/23-24

Bu kelime kaynakların da belirttiği gibi Mekkeliler tarafından bu anlamıyla bilinmiyordu ve Mekke’de Medine’deki gibi bir nifak olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Mekke’de nifakın varlığını kabul eden yukarıdaki sınıflamaya göre üçüncü görüş sahiplerinin belirttiği; uzun vadede çıkar düşüncesi, cahiliye taassubu, milliyetçilik gibi nedenlerle bu insanların ikiyüzlü davranıp müşriklerle iş birliği yaparak müminlerin arasına girip müşriklere onların haberlerini taşıdığına dair elimizde bir bilgi olmayıp tahminlere dayanan iddialardır. Hem Mekke mücadelesinin geleceğinin tahmin edilemez çetin ortamında birinin uzun vadede çıkar düşünmesi çok düşük bir ihtimal olduğu gibi o ortam içinde azınlıktaki müminlerin başarılı olma ihtimaliyle hayatını riske etmek bir çıkarıcının düşüneceği şey olmamalıdır.

Münafık olarak nitelenen bu grubun eziyet gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Eğer müminlerden görünüp müşriklerden olsalardı eziyete tabii tutulmazlardı. Eğer eziyet gördükten sonra müminlerden görünüp müşrikler için çalışmaya başladılar deniyorsa, burada iki ihtimal söz konusudur. Eğer gönüllü çalıştırsa bu, kendilerine zulüm etmiş olanlarla gönüllü bir beraberlik anlamına gelir ki bu durum insan fitratından beklenen bir şey değildir. Yok, eğer gönüllü değil de baskılardan dolayı müşrikler için çalışmışlarsa kalplerinde iman taşıdıkları ve mazur oldukları için nifak vasfı istilahî anlamda onlar için kullanılması uygun olmaz.

O halde “nifak” vasfının anlamı bu grup için şudur: Bunların inancında şirk yoktu ve peygamber hakkında da şüphe içinde değillerdi. Yani bunların problemi inanç bazında değil davranış bazındaydı. Onlar baskılar sonucu zaaflarına yenilerek müşriklerin safına geçtiler. Bu, beraber yürüdükleri arkadaşları en zor zamanda yalnız bırakmak anlamına geldiği için ahde vefasızlık, sadık olmama, ihanet, kandırma gibi bir utancı yaşadılar. O halde “nifak” vasfını şu nedenle hak ettiler: İman ettikleri halde arkadaşlarını yarı yolda bırakıp müşriklerle beraber olmakla kendilerini garantiye aldıkları için tehlike anında bir delikten girip diğerinden çıkan köstebeğin savunma şekline benzediler. Bu ihanet ve kandırma onların “nifak” vasfını almasını haklı kıldı. Çünkü “Sıdk” (صدق) in karşısında “kandırma” (الْخَدْع) ve “nifak” (نفاق) vasıflarının durduğunu Kur’an semantik açısından çok rahatlıkla görebiliriz.⁴⁸ Yani sözlük anlamıyla *nifak* sahibi ve *kandırın* kişi aynı zamanda *sadık* olmayan demektir.

⁴⁸ Bakara 2/9; Ankebut 29/1-11; Ahzab 33/23-24

Bunlar şirk inancına geri dönmüş olsalardı, Medine’de bazı müslümanlar bunlar mümin kardeşlerimizdir biz bunlarla savaşmayız demezlerdi. Oysa ayet, onların- bize göre yine ihanet anlamında- münafık olduklarını Medine’de bir daha teyit etmişti.⁴⁹ Bu grup iki sefer en zor zamanlarda yol arkadaşlarına sadık kalmayıp ihanet içinde oldular, kandırdılar. Birinde Mekke’de eziyet ve baskılarda müşriklerin safına geçtiler, diğerinde de hicret sırasında Mekke’de kalmayı tercih ettiler.⁵⁰

Cahiliyye şairi Tarfe b. Abd’e ait olduğu söylenen bir şiirde “Nifakın” ihanet ve kandırma anlamında kullanıldığına dair bir işaret bizim bu yaklaşımımızı doğruluyor. Tarfe şöyle diyor:

وأما رجال نفاقوا فى اخائهم ولست اذا أحببت حرا أنافقه

“Kardeşliklerinde kandırma ve ihanet içinde olan adamlar... ve ben ise birini sevdiğimde onu kandıracak değilim...”⁵¹

Mekke ortamında “Nifak” vasfının ilk olarak bir grup insan için kullanılışı cahiliye Araplarının da anladığı bir anlam olmalıdır. Çünkü buradaki “nifak”, köstebeğin kendini emniyete almak için bir delikten girip diğerinden kaçışına benzetilmiş mecazî bir kullanım olması ayeti muhataplarca daha anlaşılır kılmaktadır. Kavramsal bir kullanım değildir. Konumuz olan ayet, Ankebut Suresinin başında konusu fitne olan on bir ayetlik bir gurubun içinde yer alır. Bu grubun üçüncü ayetinin “...*elbette, Allah sadık olanları da yalancılara da bilir...*”⁵² demesi bizim bu yaklaşımımızı destekleyen bir giriş mahiyetindedir.

O halde Mekke olan bu ayetin meali okuyucunun zihninde Medine’de olduğu gibi bir nifak hareketi içindeki münafıklar olarak anlaşılmasına sebep olmamalıdır. Ayet için şöyle bir meal önerebiliriz : “*Allah elbette iman edenleri de bilir ve elbette ihanet içinde olanları da bilir.*”

⁴⁹ Nisa 4/88-89

⁵⁰ Ankebut 29/11; Nisa 4/97

⁵¹ Tarfe b. el-Abd, *Divanu Tarfe Şerhu’l-A’lam eş-Şentemrî*, (thk. Dürrüyyetu’l-Hatib ve Lütfi es-Sikal), el-Müessesetu’l-Arabiyye, Beyrut, 2000, s. 174

⁵² Ankebut 29/3

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya, “Nifak Yada İmanda Çatışma (Kur’an-Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002/1), sayı: 22, s. 5-24.
- Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn, *Mealimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. Darün Tayyibe, Riyad, 1997
- Çelik, Hüseyin, *Kur'an'da Nifak*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- Ebu Heyyan, Muhammed b. Yusuf *el-Bahru'l-Muhit*, (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1420
- Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser N., ty.
- el-Esbahanî, Ebu Naim Ahmed b. Abdillâh, *Sifetu'n-Nifak ve Na'tu'l-Münafikin*, el-Beşairu'l-İslamiyye, Byrut, 2001.
- Firuzabadî, *Mecduddin, el-Kamusu'l-Muhit*, Daru'l-Me'mun, Mısır, 1938.
- el-Firyabî, Ebu Bekir Cafer b. Muhammed, *Sifetu'n-Nifak ve Zammu'l-Münafikin* (thk. Ebu Abdurrahman el-Mısrî), Daru's-Sahbe Li't-Türas, Mısır, 1988.
- İbn Aşur, Muhammed et-Tahir b. Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984
- İbn Ebi Hatem, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Mekke, 1419(h)
- İbn Faris, Ebu'l-Hasan el-Kazvinî, *es-Sahibiyyu fi Fıkhil-Luga*, yy. 1997
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l Arab*, Daru Sadr, Beyrut, ty.
- Kurt, Hüseyin, *İslam İnancına Göre Nifak ve Münafık*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2003.
- Mevdudî, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İst. 1996
- Sezikli, H. Hamdi, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Uludağ Univ. Sosyal Bilimle Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1990.
- es-Suyufî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Müzhir fi Ulumil'Lüga ve Anva'iha*,(thk. Fuat Ali Mansur) Daru'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998
- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetu İsmailiyyan, Kum, 1412
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müesseseti'r-Risale, Lübnan, 2000

Tarfe b. el-Abd, *Divanu Tarfe Şerhu'l-A'lam eş-Şentemrî*, (thk. Dürriyyetu'l-Hatib ve Lütfi es-Sikal), el-Müessestu'l-Arabiyye, Beyrut, 2000

Tekin, Yunus, “Nifakın Mahiyeti Tanınmasında Semiyotik Verilerin Önemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, (2005/VIII), sayı: 22, s. 131-150.

el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzûl*, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmut, *el-Keşşaf an Hakaki't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407(h)